

ДВЕНАДАН

„Рејко бивају доџађаји који ошћварају и зашћварају ејохе, који завршују низ нејовољних, а јочшћњу низ јовољних жодина, који крај и јлеме једно исшћичу на висину дошћле невиђенож јредсшћавнишћива свеколике лозе народне, који јрви зашћзравају коло новож времена, јунож јоследица, да дају јример на који се ушћледају у чшћшћавоме једном крају свешћа и родни и шћућини!

С шћожа су жодишћњице шћаквих доџађаја саме јо себи свечаносшћ најсјајнија и најмилија. Ако ће се шћа свечаносшћ и у шћишћини јрровесшћи, њен је ушћицај блажшћшћворан. Она укрејљава и соколи јоменом великих дела; она шћешћи бедне шћшо су у несрећи; она зближава расшћурене; она јозива мисаоне и забринушће да наново јррежледају јосао народни, да размошћре јодрешћке јршћшћшћи, да боље разрачунају задашћке будућносшћи, да се ошћашу крејшошћу јовољних усшћанова и усшћоменама својих “бољих и сшћаријих“, шће да без сшћраха сшћушћају даље јушћшћовима судбине народне. Народ је шћшо и жшћив сшћвор; самоодржање му је јрви закон; у шћом је закону јрровиђење народно...”

Сшћојан Новаковић, 1904.
Из јредговора “Васкрс државе српске”

1804–2004

Двеста година од Првог српског устанка

УЛОГА СТАРЕ РАШКЕ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

Први српски устанак (1804–1815) као почетак борбе за слободу и зачетак развоја савремене модерне српске државе спада у најважније догађаје у српској историји. Основно жариште првог српског устанка налазило се у Београдском пашалуку одакле се брзо ширио по Старој Рашкој, Старој Србији, Црној Гори, Херцеговини, Босни и осталим српским етничким просторима. Разлог за ширење устанка углавном је био тежак положај „сиротиње раје“ која је била потлачена у свим раздобљима у отоманском царству. Побуне су подстицали велики порези, глобе, зулуми, злочини разних врста, национална и верска подчињеност, положај Срба као грађана другог реда у исламској држави каква је била Турска.

Документа из различитих временских раздобља, од шеснаестог до почетка двадесетог века, указују на мучну слику о животу обичних људи у Турском царству у које спадају орачи, чобани, зидари, занатлије, горосече, кириџије, чифчије, најамници и надасве недоучена младеж. На кризу пред устанак 1804. утицао је и револт који се јавио због покушаја замене старих спахијско феудалних односа увођењем новог читључког система који је сељака лишвао његових поседа и удвостручавао дотадашње сељакове феудалне обавезе. Ово стање је посебно било тешко у Старој Рашкој, дуж такозваног „босанског друма“, познате магистрале која је преко Старе Рашке и Босне повезивала исток са западном Европом.

Стара Рашка спада у оне пределе који својим положајем међусобно повезују и спајају шире географске просторе. Из тих разлога она није губила своју комуникацијску улогу између источног и западног дела Отманске империје, чак ни у време када је због освајања Турског царства, усмерених „босанским друмом“ према западној Европи, остала у дубокој позадини. Због тога није чудо што је Стара Рашка и у првом српском устанку добила посебну улогу, јер међусобно повезује Стару Србију, Црну Гору, Херцеговину и Босну.

Првом српском устанку претходно је читав низ буна и ратова против турске власти које од краја 16. до краја 18. века обухватају све српске области. У тим околностима Стара Рашка је имала посебну улогу а нарочито у време аустро-турских ратова (1593–1606. и 1683–1699. године) у којима су Срби из ових крајева активно учествовали и многи страдали. На пример после Бечког (аустро-турског) рата (1683–1699.). Србија је поново постала погранична покрајина Тур-

ског царства коју је Аустрија у току једног столећа, у 18. веку, три пута заузима и три пута препуштала турској одмазди. Сама та чињеница најбоље потврђује колико је српски народ страдао том приликом јер је у свему томе активно учествовао у нади да ће се ослободити турског ропства. За устанак Срба 1804. била је од посебног значаја Кочина крајина, односно српски устанак са свим последицама које су из тога проистицале у време аустро-турског рата (1788–1791.).

Устаничке снаге у београдском пашалуку кретале су се на истоку према Видину, на западу према Дрини, на југу према Нишу а на југоистоку према Старој Рашкој. Снаге према Старој Рашкој предводио је Карађорђе јер је сматрао да Стара Рашка има посебан стратешки и политички значај.

Карађорђевићев циљ је био да продором у Стару Рашку одсече Босну од источног дела Турског царства и омогући ослобађање Босне од турске власти. Томе у прилог ишло је на дринском правцу заузимање Вишеграда, Сребренице и Јање, приближавање Тузли и примицање Сарајева „на четири сата хода“. Поред одвајања Босне од источног дела Турског царства циљ је био да се успостави непосредна веза са Црном Гором на Тари и да се дејством долином реке Рашке и реке Ибра изађе на Косово и садејствује са снагама које су оперисале око Ниша. У том циљу Карађорђе је за неколико недеља, током 1809. године, разбио босанског Сулејман пашу Скопљака, који је из Босне потискао Србе на Дрину и похитао у помоћ Пријепољу и Сјеници. Устаничке снаге којима је из Старе Рашке одмах пришло око 5.000 добровољаца, су ослободиле Стари Влахи и долину Лима од Прибоја до Бијелог Поља, затим Нову Варош, Сјеницу и после пораза (28. маја 1809.) Нуман паше из Пећи на Суводолу заузеле (6. јуна 1809.) насеље Нови Пазар и опколиле тврђаву новопазарску. На овај начин су, макар и привремено, отворили границе и између Црне Горе, Херцеговине, Босне и Србије.

У време борби око Сјенице устали су на оружје Дробњаци, Ускоци, Пивљани и Ровчани и попалили многа турска села по Херцеговини и Старој Рашкој. Четири стотине људи се из тих крајева издвојило и пошло у сусрет Карађорђу, кога су срели на Сјеничком пољу. Групу су предводили Мина Радовић, Батрић Кршикапа и Аксентије Шундић. Карађорђу су се у то време прикључили и многи дотадашњи хајдуци из Херцеговине које су предводили Јован Шибалија, Јакша Гачанин, Симо Терић и Мијат Јушковић. У време напада на Сјеницу Карађорђу су се прикључили и неки припадници из Васојевића и осталих црногорских брда.

Стара Рашка је, као што се и из овог општег осврта види, због свог геополитичког положаја и у првом српском устанку (1804.) постала саборно место припадника многих црногорских и херцеговачких племена. Карађорђе је у време операција по Старој Рашкој примио и многе пребеге из Боке которске које је предводио Тома Милановић-Морињанин, који је касније постао „тобци-баша“ у српској војсци.

За време борби око Сјенице и Нове Вароши дошло је до непосредног контакта српских и црногорских устаника. Карађорђе је послао у Васојевиће Хаџи Продана Глигорјевића, Милића Дринчића, Раку Левајца и друге да успоставе везу са црногорском војском, али је око 350 устаника из Васојевића већ пошло у помоћ Карађорђу који их је примио са уважавањем и даровао им барјаке као симбол даље ослободилачке борбе.

Карађорђевићев план је био да продре до реке Таре и да се ту састане са црногорским владиком Петром И. У том смислу је вођена и одређена преписка са Петром И и упућени су му на преговоре војвода Чолак Анта Симеуновић и војвода Рака Ловајац, који су га нашли на Планиници код Никшића. Али, сва ова настојања да покрену владика Петра И на рат са Турцима омели су међународни догађаји (сукоби Француске, Аустрије, Русије и Турске) од којих је зависио и успех Првог српског устанка. Ови догађаји, а нарочито пораз Срба код Ниша и трагична погибија на Чегру, омели се Карађорђевићеве завршне операције у Старој Рашкој. Међутим, оружане борбе су настављене у разним видовима и под руководством српских представника из домаће средине, међу којима су били кнезови Рашковићи и Борисављевићи.

У Полимљу, нарочито на десној страни Лима, хајдучке чете су водиле, углавном на своју руку, прави герилски рат против домаћих муслимана и потерених одељења Сулејман паше Скопљака из Босне, светећи се за опљачкана имања, одмазде и паљења села после Карађорђевићеве евакуације 1809. године.

Борбе српског народа у Старој Рашкој за ослобођење од Турака настављено је и после Карађорђевог повлачења из околине Новог Пазара. Охрабрења и подршке из Србије, тајне поруке које су долазиле, па и оружје и цабана, која је стизала, доприносила је одржавању духа отпора и непослушности турској власти која је била због тога парализована у многим насељима и нахијама у Старој Рашки. Због Срба одметника са подручја Старе Рашке и њеног ширег залеђа није био сигуран ни пролаз „босанским друмом“ од Сарајева за Горажде, Вишеград и Нову Варош, а поготово за трговце и трогачке кара-

ване, што је негативно утицало на економски развој и у ужим и у ширим оквирима. Томе су доприносили и многи повратници који су се из Србије враћали у завичај. Вршене су припреме да се српско становништво на читавом простору од Косова, преко Старе Рашке и Црне Горе, до Неретве, укључи у велики рат против Турске. У том циљу долазили су код Карађорђа, поред Срба из Старе Рашке и представници Пљеваља, Колашина, Мораче, Дробњака, Пиве, Никшића, Гацка, Невесиња и Мостара, да приме упутства, барјаке, савете и оружје. Али, све ове наде ишчезле су када је Русија са Турском, 16. (28.) маја 1812. године закључила мир у Букурешту, у коме је тачком VIII Србима обећана амнестија и извесна самоуправа. Али, до коначног ослобођења Старе Рашке од турске власти дошло је тек у Балканским ратовима 1912. године.

Улога становништва из Старе Рашке у Првом српском устанку 1804. године била је веома велика. Треба имати у виду, а то и историјски извори потврђују, да је највећи део становништва у централној Србији који је учествовао у устанку доспео после аустро-турских ратова и српских устанака који су то пратили током осамнаестог и у деветнаестом веку, посебно у првој (1690.) и другој (1737) великој сеоби Срба. Становништво из Старе Рашке, Црне Горе и Херцеговине обновило је у то време живот у централној Србији из које је раније становништво избегло у друге крајеве. Ови досељеници који су били лучоноше, стегоношци и државотворци донели су са собом и своју стару српску традиционалну патријархалну културу, очувану у кућној породичној задрози, сеоској и кнежинској самоуправи. У оквирима те патријархалне културе очувана је свест и негован је етнички идентитет српског народа у време највеће разорне моћи османског феудализма. Ова свест усклађивала је у османској феудалној држави тежње за каснијим и националним ослобођењем Срба кроз које се на рушевинама османског феудалног друштва, изграђивала нова држава и ново савремено друштво. Удео Старе Рашке је у свему томе био веома значајан и у време устанка (1804.–1815.) и у раздобљима која су следила.

За последњих 200 година, од Првог српског устанка на овамо, Србија је прошла кроз неколико бурних епоха. Само у 20. веку водила је пет ратова а два пута је непријатељском окупацијом доведен у питање и њен опстанак. Међутим, она духовна и физичка снага која је покретала борбу за национално и социјално ослобођење из турског ропства, којој је и Стара Рашка дала уочљив допринос, олакшала је да се очувају темељи српског друштва и изграде његови нови погледи на живот и свет. У томе је прилог Старе Рашке незаобилазан.

Петар Влаховић

МИЛЕШЕВА У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

Од свих великих манастира средњовековне Србије, о Милешеви у време првог српског устанка има мало вести. Насупрот славној прошлости у верском животу, историји и култури српског народа, познатој и из народних песама, Милешева се једва помиње на почетку 19. века. Премда је Стари Влах, где се налазила Милешева, за време Првог српског устанка био поприште великих борби Срба са Турцима у 1806, 1807, 1809, затим унеколико и у 1811. години, на Милешеву као да нико није обраћао посебну пажњу. Њеног имена скоро да нема забележена у сећањима учесника српско-турског ратовања под Карађорђем, а не спомиње се ни у службеној преписци устаничких вођа, уколико је она остала сачувана. И у нешто каснијој литератури и историографији о Првом српском устанку, међу савременицима, Милешева је једва споменута, поред осталих и код Вука Караџића, а у Соларићевом Земљопису је уопште нема. Име Милешеве не спомиње

више пута боровали српски устаници, тежећи да из Нове Вароши, Сјенице и Пријепоља пренесу ослободилачку борбу даље према југозападу, југу и југоистоку, у правцу Херцеговине, Црне Горе и према средишним крајевима Старе Србије. Оваква тежња се посебно изразила у ратовањима 1807. и 1809. године.

И

За Милешеву се зна, у историографији, да је коначно била напуштена 1782. године, када су из ње побегли последњи калуђери, који су собом понели преостале сачуване драгоцености из тајне манастирске архиве и ризнице. Тако се зна да су се, крајем 18. века, у тек обновљеном манастиру Св. Успенија у Пиви – Пивски манастир – нашли грамата руског цара Петра Великог о сталној годишњој новчаној помоћи Русије Милешеви, као и неке друге манастирске реликвије и драгоцености. Међутим, Милешева је била јакo страдала, без

Манастир Милешева по обнови, 1880. године

се ни у турским, аустријским ни француским службеним документима тога доба. Као да је егзистенцијална борба Првог српског устанка, сва окренута текућим догађајима и свом времену, запоставила чак и сећање на велика дела и монументалне споменике из раније српске прошлости.

Било је разлога за слабо интересовање о Милешеви, која је у време Првог устанка била у рушевинама и напуштена услед ранијих турских разарања и прогона калуђера, уосталом као и за суседне напуштене манастире у Старом Влаху: за Бању и Сопоћане. Па ипак, на основу оскудних података, и посредним путем, о Милешеви у време Првог устанка може се понешто казати, утолико пре што су на њеном терену, или у њеној близини,

сумње, још једном, у аустријско-турском рату 1788–1791. године. Тако, у познатим географским белешкама митрополита Стефана Стратимировића о Турској Бијело Поље и Пријепоље „где и мост (стојит) садржајштити пут од Босни к Цариграду. Испод 2 часа с деснија страни бил иногда св. манастир Милешев (св. Сави сербског), откуд паки на 6 часов стоит манастир Бања (...) отуду делит Херцеговину и Стариј Влах...“ (Д. Рубарац).

У оваквом стању, без калуђера и своје основне вер-

ске функције и веза са народом, Милешеву је затекло и избијање Првог српског устанка 1804. године. Већ у првој години устанка, у једном попису постојећих и опустошених цркава и манастира, из 1804. године, за Милешеву се каже да се: „В Србији под пашалуком босанским“, као, „запустјели“ манастир, налази „Милешева на Лиму рјеч(ици)“ (Р. Перовић). Значајно је и то да се име манастира „Милошево“ налази и у познатој Карти Србије од Саве Текелије, из 1805. године, премда је она тамо несигурно и нетачно ситуирана – југоисточно од Бијелог Поља.

У време Првог српског устанка предео Милешеве захватио је велики народни устанак почетком 1806. године, када су се старовлашки кнезови Рашковићи дигли против турске власти, имајући за то и помоћ од српског устаника из Београдског пашалука. Међутим, предео Милешеве Срби су ослободили први пут 1807. године. Овога пута присуство српске, Карађорђево, војске у овом делу Старога Влаха било је дуготрајније, а опасност по опстанак турске власти далеко већа но приликом народног покрета из претходне, 1806. године.

Почетак српске офанзиве 1807. на Стари Влах и средње Полимље најпотпуније је на турској страни схватио главом босански везир. У бујурудџији упућеној помесним турским војним и цивилним властима (од 17. шевала 1222/1807. године) он је најоштрије упозоравао на опасност да „српски неверници и црногорски одметници“ не навале на Нову Варош, Таслицу и Пријепоље „и њихове околине с намјером да затворе босански пут“. Он је стога тражио пуну мобилизацију свих одраслих муслимана тога подручја, па је наредио и опсежне мере за одбрану. Као команданте за одбрану „босанске чаде“, с прилазима на Лиму, везир је одредио мутеселиме Смаил-бега и Хашим-бега, којима ће у помоћ доћи „из четири санџака (Босне) беги и спазије“, под предводништвом Сулејман-паше Скопљака (К.С. Фехми).

Како су, у међувремену, Срби доспели на обале Лима, и пут Босне са Румелијом био пресечен у пролеће 1807. године, то је Порта била наредила ригорозне мере за одбрану и потискивање Срба са заузетих територија. На основу фермана и фетве реис-ул-Улеме, Карађорђеви устаници били су изједначени са Московима-Русима, који су већ били у рату са Турцима, и на њих се имао применити цихад – свети рат. По фетви и ферману, босански везир Хусреф Мехмед-паша имао је да „навали на српске усташе“, са задатком „да им се куће и кућишта разоре, имања одузму и помоћу бога да се разбију“. Везирову наредбу требало је да изврше, сваки на свом подручју, месни заповедници (К.С. Фехми).

Током пролећа 1807, Стари Влах је, највећим делом, био ослобођен и српска привремена управа заведена по селима нововарошког и пријепољског кадилука. Милешева се налазила у српским рукама, иако не за дуго времена. Када се Карађорђево војска, неповољним развојем српско-турског ратовања, повукла на венце планина Златибора, Јавора и Голије, напуштени су и крајеви око Милешеве. У околностима цихада, извесно је да су Турци у поново заузетим крајевима спровели опсежне репресије и одмазде.

У овој години, непосредно после повлачења српске устаничке војске – којој се придружило и доста локалних сељака – као разрушену од Турака, Милешеву анонимно помиње и француски конзул Пуквил, идући својим путем од Пријепоља за Сјеницу. Док је још био у Пријепољу, тамошње аге биле су закупуљене разговорима о ратовању са Србима. А трагове тога рата, на подручју Милешеве, Пуквил је и сам непосредно осетио видевши сасечене и попаљене борове шуме, још увек у диму и огњу, које су се простирале дуж речице Милешевке (Ове шуме биле су запаљене по наредби Приштинског Малић-паше, да би се растерали наводни разбојници. На другим местима Пуквил пише да су их Турци звали хајдучима). Пуквил је прошао крај милешеве непосредно по окончању упада Карађорђево војске у ове крајеве у пролеће 1807. године. То се зна и по томе што су, на домаку Милешеве, на Косатици (село и речича која се улива у Милешевку близу манастира) Срби потукли Турке и овладали Лимским прибрежјем низводно од (Х)Раснице па до ушћа Лима у Дрину. Неке реминисценције из народних песама циклуса о Првом српском устанку као да садрже некада крепко сећање на бојеве око Косатице и по овом делу Старога Влаха. Примирје које је настало у руско-турском, па и у српско-турском ратовању, потрајало је све до првих месеци 1809. године.

И

Приликом велике српске офанзиве у пролеће 1809. године на Стари Влах, Полимље и Нови Пазар, у српско-турском ратовању дешавало се оно исто што и у 1807. години. Срби су, изненадним и брзим упадима у априлу продрли дубоко у Стари Влах и суседне пределе. Тако је прота Милутин Гучанин, један од команданата српске војске, још 25. априла 1809. године писао из Нове Вароши Антонију Пљакићу како су Срби „предобили“ „Стари Вла сав и (Нову) Варош“, „и до Препоља близу све страже тврдо поставили и преко Лима народ к нама се обрнуо и слав начинили да претуре дјецу амо и робље“. Херцеговина је сва била у покрету. Прота Гучанин даље наставља: „Јесмо долазили близу Пријепоља до по сахата и ћуприју видјели.“ Пријепољцима су тада дошли „у индат“ Колашинци, „ама не смију с ове стране

ноћити, но бјеже ноћи преко ћуприје“ (Архив САНУ).

Како се види, и овога пута Стари Влах и Пријепоље нашли су се у великој опасности. Турци су предузели мере да се ови крајеви сачувају за турску управу. Босански везир, за одбрану царске чаде која је везивала Босну са Румелијом, одредио је, и овога пута, Сулејман-пашу Скопљака. Но док се он кретао ка Пријепољу, по турским изворима, „српска ешкија навали с мноштвом и заузме Нову варош и Сјеницу а Пријепоље опколе“. Очеvidно, и овога пута Милешева се опет нашла у српској власти. Из турских извора се види и то да су „недавно напали на чаду и квар учинили српски неверници“ (Кемура).

Година 1809. била је, заиста, значајна за српско-турско ратовање и даљи развој Првог устанка, а посебно за пределе Старога Влаха – историјске старе Рашке. У пролеће те године у српској власти били су сви крајеви до Лима, са варошима: Вишеград, Прибој и Рудо, Нова Варош, Сјеница са Пештери, Бијело поље са Бихором и Будимљом, затим Васојевићи. За само Пријепоље вести су опречне и нејасне. По неким српским сведочењима, на пример Бата Лака, као да је и Пријепоље, за једно краће време, било у рукама Карађорђево војске. По другим изворима, пак, Сулејман-паша Скопљака, са базом у Пљевљима, контролисао је прелаз на Лиму, тј. мост код Пријепоља, па самим тим и ову варош. У сваком случају на Расну и Косатици Срби су имали јаке шанчеве како би спречили Сулејман-пашине продоре у правцу Нове Вароши и Сјенице, што значи да је Милешева била у српским рукама.

Нићифор Нинковић, учесник у борбама 1809. у Старом Влаху, наглашава да су Срби имали шанчеве на Косатици, тј. код Милешеве. Он каже: „Дођемо у Нову Варош. Ту је био прота из Гуче, војвода с његовом војском. Одатле дигнемо се и одемо на Косетицу код Пријепоља (...) А ту је био Милош, војвода-Миланов брат, комендант, и побили се онде пре нас. И много је Старовлашана изгнуло (...) Ту будемо четири-пет дана, и она се војска подиже са Косетице: Милош оде на Златибор, а ми, кнеза Максима војска, дођосмо у Нову Варош. Ту се чува као граница од Турака.“ За Косатицу, код Милешеве, зна и Сима Милутиновић Сарајлија, у вези са сукобима и бојевима кнеза Максима Рашковића са браћом Бјелобрковићима, али манастир не помиње. За бој на Косатици, из каснијих причања савременика-учесника, зна и Петар Радовановић који о томе даје нешто података. Интересантно је навести да је, по каснијем казивању А. Буеа, кнез Милош знао за Милешеву: он је о њој причао Буеу и да ју је својевремено посетио. По свој прилици то је могло бити у време Првог устанка када је са војском био на Косатици.

Зна се поуздано за присуство Карађорђевој војске у 1809. години и у Буђевоу, Сувом Дољу – где су се одиграле чувене битке са Сулејман-пашом Скопљаким и са пећким Нуман-пашом – затим на Расну (Сјеничком), Рождагину, Штављу. У току маја 1809. код Пријепоља налазио се војвода Вујица Вулићевић. По једном српском службеном извештају војводе Милана Обреновића, писаном из Сјенице 9. маја (В. Богишић), види се да је Вујица нападао на Пријепоље („ту се један дан били се с Турцима баш до касабаче и опет су се повратили у шанцу мало више касабаче, тако је од онда стално досада, тако сада са још више војске угађамо на Пријепоље ударати“). У свим овим крајевима Срби су остали до средине јуна 1809, када је Карађорђе наредио – због пораза на Каменици код Ниша – да се српске војске повуку на ранију фронталну линију, и то: од Сјенице на Голију, од Нове Вароши на Јавор. У то време, или нешто раније, српски устаници напустили су и подручје Пријепоља. Велике масе становништва, бојећи се одмазде због учешћа у Карађорђевој војсци, повукле су се махом у Шумадију и према планини Руднику.

За све то време, сам манастир Милешева, порушен и запуштен, вероватно, није имао никакву посебну улогу у свом периоду успоставе српске управе у Старом Влаху и у Полимљу. По свој прилици манастир је – не из војних потреба, већ више због верског фанатизма и заповести о вођењу цихада и ове, 1809. године, могао само још више страдати од турске војске: као што се то десило на ширем подручју Старога Влаха, од Дрине до Ибра, када су опет били опустошени и Бања, Сопоњани, Бањска, као и Ђурђеви ступови у Будимљи.

Географски положај Милешеве на царској пади, која је ишла од Босне за Румелију, управо је код Пријепоља добијао и свој пуни војностратешки значај. Масовно учешће српског становништва у устанку против турске власти и 1809, као и у 1807. години, само је потенцирало екстремне репресивне мере са обадве ратујуће стране, што је без сумње погађало и Милешеву као некадашњу краљевску задужбину и као верску светињу српског народа у овим крајевима, дакле и са политичке и са верско-црквене стране. Из историјских извора овога времена зна се, на пример, да је касабача Пријепоље имала вишеструко бројније муслиманско становништво у односу на православно, за разлику од сеоских насеља пријепољског кадилука где су, тада, Срби представљали огромну већину, као и у суседном нововарошком делу Старога Влаха. По белешкама митрополита Ст. Стратимировића о стању црквених прилика у Турској, очи Првог српског устанка, у Пријепољу „внемже

убо Турков бољшаја част, но в округе его Христијанов такоже бољшаја находјатсја“. Пуквил је 1807. године, са своје стране, рачунао да је у Пријепољу било пет стотина кућа. То је и допринело, са своје стране, да Карађорђе загосподари веома брзо овим крајевима и да лакше туче неколике турске војске. Због тога је и царска пада, од обала Лима до Рогозне била више месеци у прекиду, тј. под контролом српских устаника. Милешева се налазила на том путу и, ослоњена на српски шанец на Косатици, и на неколико мањих у њеној околини, била у српској власти. Није остало забележено, али је готово извесно, да је и Карађорђе са главнином своје војске био у Милешеву, или бар у њеној околини. Иако су се, после тога, српске војске повукле из Старога Влаха средином јуна, још у јулу 1809. године војвода Милош Обреновић писао је црногорском владници Петру I, како „у име Бога хоћемо право на Пријепоље и Биело Поље, скорим временом“, како би се Карађорђевој војсци, преко Васојевића, „Љворечана“, и Морачана састала са Црногорцима.

Година 1809. била је последња која је, у време Првог српског устанка, озбиљно угрозила турску управу у пријепољском кадилуку, што ће рећи и манастир Милешеву који се налазио на путу од Пријепоља за Сјеницу.

Година 1810. прошла је у тешким одбрамбеним борбама на Дрини и Морави, затим, на Златибору. Тек 1811. ситуација у српско-турском ратовању изменила се утолико што су Срби, повремено, прелазили у офанзиву и припремали нове упаде на турску територију, нарочито према Видину, Нишу и Старом Влаху. Тако, још у пролеће 1811. године, у главном граду босанског пашалука, у Травнику, рачунало се са тим да ће комуникација између Цариграда и Босне бити предмет српских напада, и да ће Сјеница и Пријепоље бити главне мете српских удара. Ова предвиђања су се стварно и збила у пролеће 1811. (М. Гавриловић). Ђиро Трухелка, који је на турским документима пратио развој српско-турског ратовања, писао је како „концем ожујка заплијенише између Сјенице и Пријепоља Срби велики караван с робом, која је полазила из Цариграда у Брод...“ Ово се по свој прилици могло догодити око Милешеве, као старом правцу српских упада на друм Пријепоље–Сјеница (У овим товарима налазила се: кафа – два товара – и два ковчега који су садржавали „разне лијекове и хирургичке справе“). Из ових разлога, босански валија налазио је за нужно да обаже Сарајлије да сто војника упуте у Пријепоље (Кемура). Са измаком 1811. године престале су и борбе на свом ратишту, и оне се више неће, у овом

крају, водити у већим размерама све до пропасти Првог српског устанка, у јесен 1811. године.

III

У последњој години Првог српског устанка Милешева је у центру пажње и акције архимандрита манастира Пиве Арсенија Гаговића код Синода Руске православне цркве (С. Димитријевић). Његова сврха била је да се раније издана помоћ руских цара Милешеву пребади на Успенски манастир у Пиви. У том смислу, Гаговић је 4. августа 1813. године – док су се у Србији водиле велике борбе са Турцима – детаљно образложио Синоду своју молбу тврдећи како је Милешева разорена и напуштена. Надлежне руске црквене и световне власти узеле су у поступак Гаговићеву молбу још током 1813. године и провериле његове наводе о ранијој помоћи Русије Милешеву. Било је утврђено да је Милешева, заиста, 1735. године била разорена од Турака, а да су у пожару 1782. године изгорели и манастирски конаци и највредније иконе. Синод је, стога, подржао Гаговићеву молбу, тј. „да се манастиру Пиви да она сума коју је требао да прими манастир Милешево и да се даровна грамата последње преведе на манастир Пиву“ (Решење од 8. априла 1815. године).

Са материјалном пропашћу, Милешеву је погодила и морална пропаст. Немајући никога од црквених људи да се стара о њеној обнови и да настоји да се сачувају права на новчану помоћ руских цара, Милешева је – управо у време поновног васкрса Србије у Другом устанку 1815. године – изгубила и последњу наду на скору обнову. За Србе под непосредном турском влашћу, уопште, била су то веома тешка времена. Добра жестоке турске реакције после пропасти Првог српског устанка 1813, затим новог српског устанка 1815. и нарочито грчког устанка 1821. године, онемогућило је било какву прилику за обнову Милешеве, при чему је изостала, као изгледа, и било каква значајнија иницијатива за њену репарацију. У документацији кнез-Милошева времена није запажен ниједан значајнији покушај да се помогне Милешеву, упркос познатом меценатству кнежевом многим другим српским црквама и манастирима у Турском царству. Сам Вук Караџић, у *Српском рјечнику*, из 1818. године, о овој српској лаври записао је једино: „Милешева (Милешева и Миљешевка), манастир у Ерцеговини (чини ми се да је сад пуст)“ (У исто време, за Сопоњане Вук констатује само да је „манастир у Србији“). Још само на једном месту, из

тога времена, у поправљеној и допуњеној Weingarten-овој *Karte von Serbien* – чији се допунски картографски материјал приписивао Вуковом казивању – помиње се, у близини Пријепоља (на реци Милешевки) манастир Милешева, али овде назначен као Kosaisca, тј Коса(т)ица (Н. Радојчић)!

Прва половина 19. века, како по свему изгледа, представљала је глуво доба у сећањима на некадашњу величину и славу српске лавре Милешева и, несумњиво, на веома опасно и судбоносно време да се светлости дана, и постојања, ишчезну и њени материјални остаци, тј. преостатак руина саме црквене грађевине. Од ретких каснијих сведочења на самој средокраћи 19. века, учени Фрањевац Иван Франо Јукић помиње ово: „Милешево, село, негда славно мјесто од гроба св. Саве (...) данас све је пусто.“ Ами Буе, петнаестак година пре Јукића, бележи је као је Милешева „un des plus beaux couvents serbes“ и да је, у његово време, био посећиван од ходочасника из Босне и Србије! Међутим, када је, после Јукића неколико година, долином Милешевке пролазио такође учени Рус, слависта и конзул, А. Хилфердинг, записао је, наводећи писане реминисценције о овој Немањинској задужбини – „стоје рушевине чувеног манастира Милешева“. Додуше, сакрални, верски и национално-друштвени значај Милешева, потпуно у рушевинама целе прве половине 19. века, није се био сасвим изгубио у ширим слојевима српске патријархалне средине у овом делу Старога Влаха, штавише ни код простог народа муслиманске друштвене средине и српског народног говора. Хилфердинг је о томе још записао: „Такава је сада Милешевска лавра. Без обзира на то што је она рушевина и што су је Турци оскрнавили, ипак је околни хришћани поштују као велику светињу. И до данашњег дана о Вазнесењу (Спасовдану) овамо долази силни народ као на хаџилук. Понекад с народом дође и свештеник па се усред ових рушевина обавља служба божја. Болесници, задржавши се неко вријеме на мјесту гдје су лежале мошти св. Саве, одлазе на брдо, до извора, који је, по народном вјеровању (...) потекао из стијене на заповјед светитељу, пију воду и загњурују се у њу. Причају да врло често муслимани и муслиманке траже у извору лијека болестима.“

Како се из свега овога види, легенда је у народу овога краја одржавала успомену на Милешева, а ова је, опет, величином краљевског храма, премда у рушевинама, одржавала и продужавала легенду у којој се мистично комбиновало са стварним, и верско-црквено са национално-историјским. Историјско наслеђе и жива народна свест, и упорна тежња за самоодржањем, по-

казали су се јачим и виталнијим од самовоље и неправде једне туђинске окупације и њеног својерсног система однарођивања и османлијске асимилације.

Упорним настојањем српског народа пријепољског краја, посебно залагањем богобојажљивих и родољубивих варошана Пријепољаца, међу којима су се нарочито показали Хаџи Јован Поповић, Глиша Веселичић и Хаџи Стани-

ша Милетић, Порта је издала ферман за оправку и обнову Милешевске цркве (С. Радојчић). Године 1868. Милешева је била освећена и тиме поново стала у ред активних, „појушних“ храмова, и у ред водећих црквених, верских, националних и културних споменика српског народа у крајевима Старога Влаха.

Владимир Стојанчевић

КАРАЂОРЂЕВО ВОЈЕВАЊЕ У СТАРОМ ВЛАХУ 1809. ГОДИНЕ

Кад Ђорђе с Турком ратоваше и нештедно крвцу просипаше, у Тополу рујно пије вино с војводама и комендатима, с кнезовима и савјетницима, а кад су се понапили винца, тад говори Петровић Ђорђе: "О Милоје, моја вјерна слуго! Узми, слуго, неколико војске од нашега стојна Биограда, низ нахије све до Куршумлије, те хајдете на турску границу, покрај Ниша и покрај Видина, по граници шанце утврдите, и војводе војском поткрепите јер ће отуд сила ударити од Стамбола и Уруменлије." Пак Ђорђе опет бесједио: "Слуго моја, војвода Јакове! И соколе Лазаревић Луко! Ви нахије своје подигните, и војводе с војском наредите преко Дрине и турске границе, супрот Босне и Херцеговине. Ти, Јакове, гледај Сарајево и крајине од Херцеговине, а ти, Луко, Зворник на крајину и остало Босанско Посавје, знате Босну и Херцеговину, то је много силе и Турака, већ немојте погинути лудо, но паз'те их придобити мудро; ја узимам остале војводе од Ужица те до Карановца, да изидем на цареву паду (:друм) од Косова те до Пријепоља, да прекинем босанске друмове, јада би их с царем раздвојио, да освојим два цара града: Нови Пазар и Сјеницу тврду и око њих села и вароше, дако би ни бог и срећа дали да се с Црном Гором саставимо и да српску славу утврдимо." Тад војводе на ноге скочише, Ђорђе се смјерно поклонисе, на границе с војском отидоше и речена мјеста уфатише, па и Ђорђе своју војску диже и војводе свуд нареди брже, те отиде на цареву паду: прекинуо босанске друмове од Косова те до Пријепоља, и удрио на Сјеницу тврду, тако њему бог и срећа даде

тер је града брзо освојио, много турско робље заробио, поглавите Турке изгубио, пали широм села и вароше, роби буле и сијече Турке. То се чуло у турску крајину, те се паше на ноге дигоше: силан паша Махмутбеговићу од Ипека града бијелога, Скопљак-паша од Босне поносне, Мустај-паша од Скадра тврдога, Махмут-паша од Призрена града, Цинић-паша од поља Косова, Махмут-паша од Гусиња града, Мустај-паша баш из Ђаковице, сву турђију на ноге дигоше, да не даду Пазар каурину, да отворе цареве друмове, да Сјеницу врате од каура, да добију Петровић Ђорђија. Али ко ће змаја освојити, ил' уфатит сивога сокола? Ђорђе је свуђе наредио: према паши од Босне Скопљака кума свога Смедеревац Вуја (:Вујица) и витеза војводу Милоша; на цинића војводу Цукића, а везира од Скадра бијела оставио цетињском владици и његовој ломној Гори Црној, који те га на дом забавити да не може војску подигнути; а на силног пашу пазарскога зета свога Пљакић Антонија; на Махмута пашу призренскога Димитрија Кујунџију свога, а Мехмеду паши гусињскоме његову је рају одметнуо, тер на њега раја ударила и Пулбега брата му ранила, он не мог'о ни себи помоћи, а камоли на Ђорђе поћи, но још пашу Ђаковицу куми да му брже у индату дође; на Нумана пашу пећанина нејма Ђорђе кога оправити, но је силну војску подигнуо, на Ђорђе с војском окренуо.

Сима Милутиновић Сарајлија: Пјеванија црногорска и херцеговачка. Приредио Добрило Аранатовић. – Никшић, 1990, стр. 778–780. Одломак из песме Забелешке од игумана Мојсија Зечевића.

КАРАЂОРЂЕВ ПОХОД НА СЈЕНИЦУ 1809. ГОДИНЕ

Кара-Ђорђе је 15. априла, из Ужица отпочео своје наступање ка Сјеници, долином Мораве, скренувши од Анђина брода ка превоју планине Јавор. Тешко је замислити тешкоће које је морао савладати одред од 10.000 људи са гломазним топовима, крећући се кроз потпуно дивљи планински предео, испресецан дубоким речним јаругама. Овај пут је остао у народној успмени још и данас под називом „Кара-Ђорђево пут“. На планинском превоју вероватно претходница напада изненада и уништи турску стражу.

Упркос свим тешкоћама пут од Ужица до Сјенице дуг 110 км би превален за 7 дана, тј. просечно 16 км на дан.

Кара-Ђорђе остави топове у Кладинцу и сасвим неочекивано стиже под Сјеницу и затражи предају. У зору идућег дана топови су већ били намештени на бредовима и припремљени за јуриш. Турци се затворише у тврђаву. 23. априла варош је била заузета на јуриш, са богатим пленом.

Изабрани добровољци покушали су запалити капију тучени ватром са зида, али без успеха; Кара-Ђорђе их ипак богато награди. Блокада отпоче, пошто

– код Турака: гарнизон у јако утврђеној Сјеници; са запада, из Босне наступао је Скопљак-паша са 15.000 људи; на истоку – у утврђеном Новом Пазару 12.000 људи са 10 топова; с југа из Пећи очекивао се Куман-паша са 6.000 људи и јаком коњицом.

Ново-пазарски гарнизон појачан овим последњим одредом створио би надмоћност турских снага, а и само налажење њихово у Новом Пазару зауставило би даље кретање Кара-Ђорђево, пошто се ова снага налази на његовом операцијском правцу.

Кара-Ђорђе се одлучи: да поштопото, пре концентрације Турака, сврши са Сјеницом, јер му је овај гарнизон сметао слободи операција и представљао опасност при предстојећем сукобу са долазећим турским снагама. У циљу привременог заустављања Турака код Новог Пазара Кара-Ђорђе шаље тамо јаки заслон Пљакића. (Види слику)

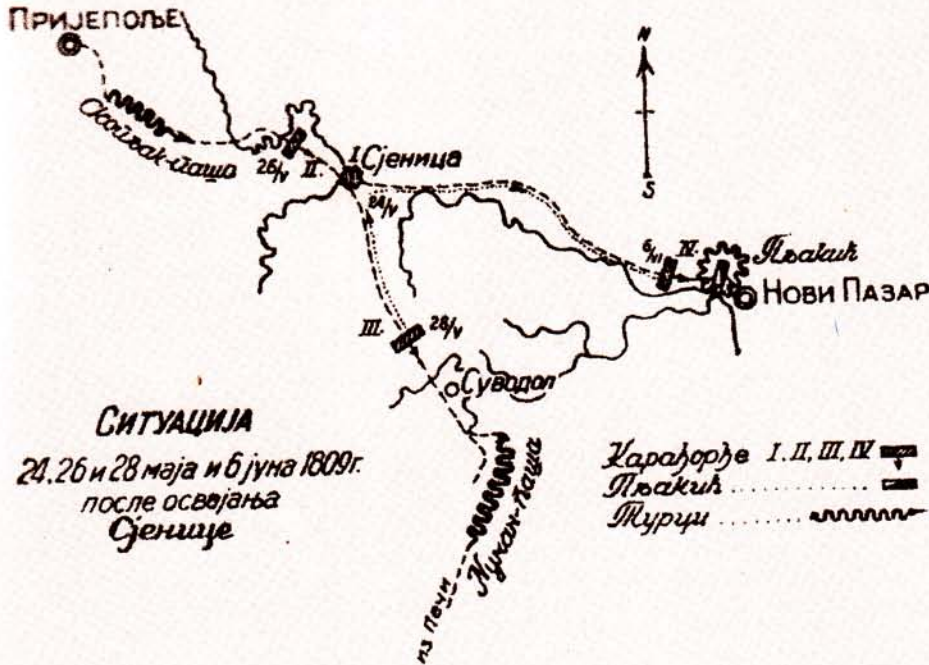
У ово време Кара-Ђорђе, добивши извештај од извиђачког одељења да се Сјеници приближавају појачања од 300–400 људи и да се крећу без осигурања, такорећи као у мирном добу, спреми им заседу, у којој овај одред западе и

том тренутку, када је то постало крајња потреба. Његова изненадна појава са јаким снагама, очигледно затекла је Турке неприпремљене. Изгледа, да се они нису могли дуже држати у тврђави. Страдањем долазећег им појачања била је изгубљена нада на нову помоћ, а сам факат потпуног уништења тог одреда изазвао је код њих страх за своју судбину, ако својим отпором разјаре Србе; са своје пак стране Кара-Ђорђе је водио преговоре, очигледно, на такав начин, што су Турци сматрали за боље да што пре измакну.

Али већ је долазио Скопљак-паша са запада.

Кара-Ђорђе, решивши питање са Сјеницом, мења фронт и заузима утврђени положај на висинама десне обале р. Милошеве на путу за Пријепоље. 26. маја, два дана после заузећа Сјенице, Турци нападну Србе са 15.000 људи и беху потпуно разбијени. По причању, није било довољно колаца, да би се на њих натакле турске главе. Кара-Ђорђе писмом од 30. маја лаконски извештава генерала Исајева о вођеним борбама: „Дошао сам у Сјеницу 24-га, ујутру одмах 25. јесмо баталицу имали у поље и хвала Богу наш је мегдан био...“ Са леђа у правцу Новог Пазара Кара-Ђорђе се обезбеди једновремено са опсадом Сјенице, пославши у том правцу одред Пљакића. Овим је постигао извесну слободу рада, а у исто време, како изгледа, он је тежио ослободити од непријатеља места на западу. Делом гонени разбијену војску Скопљак-паше, а делом старајући се што даље проте-

су претходно била саграђена још четири шанца. У ово доба стиже остала војска Кара-Ђорђева.

Даље поступање Кара-Ђорђево показује сјајан пример у историји ратне вештине дејства по унутрашњим операцијским правцима.

Општи положај средином маја беше овде следећи:

– код Кара-Ђорђа: 10.000 људи, 10 топова и слаба коњица од 400–500 сабљи;

би уништен до последњег човека. Дознавши о томе, командант Сјенице пристаде на часну предају. Турци су већ пролазили између српских редова, када неки пуки случај поквари прилике и Турци се поново затворе у тврђаву. После тога држаше се још 6 дана и тек пошто су добили таоце и осигурање, напустили су тврђаву на дан 24. маја.

Тешко је објаснити, како је Кара-Ђорђе постигао овај успех без губитка и без заморавања своје војске, и то баш у

рати непријатеља ради осигурања своје комуникационе линије, Кара-Ђорђу шаље два одреда путевима за Пријепоље и Белопоље.

У то време стиже вест о приближавања Нуман-паше ка Суводолу.

Кара-Ђорђе се без оклевања крене ка Суводолу са свом својом снагом – 3–4.000 људи и 2 топа, и ноћним форсираним маршем прође најмање 30–35 км по планинским стазама и осване изненада пред логором Турака на висовима код Суводола.

Био је врло топал дан; Турци су сачекали да залади да нападну Србе распоређене у равници. Овај распоред Срба у равници олакшао је кретање велике турске коњице, која опколи Србе са свију страна. Изгледало је, да ће Турци однети победу. Кара-Ђорђе је својим личним примером одушевљавао своје војнике, позивајући их: „Јуришите, јунаци! Зар

роких маса, него објашњење победе реалним чињеницама. Сличне приче налазимо врло често у полупесничком опевању бојева.

Вероватније је следеће: сватајући свој незгодан положај у равници услед присуства јаке непријатељске коњице, Кара-Ђорђе примени уобичајени начин, бацивши у највећем жеку борбе свој мали коњички одред војводе Илића у бок или позадину непријатеља. Успех овог незнатног одреда, који је са великом лармом и виком напао непријатеља, био је толико вероватнији, што се ово извршило у вечерњем сумраку. Ова претпоставка добија већу вероватноћу још и тиме, што је исти Вуле Илић са својим коњаницима гонио непријатеља на бојишту: „Вуле је извршио с коњицом гоњење по самом бојишту, а изгледа да је ноћ прекинула даље кровпролиће...“, прича Неша, учесник ове борбе.

Карађорђевог шанац у Косатици

ћете ту да угасите своју славу!“ Положај је био критичан, али, по причању, ту се догоди нешто невероватно: војвода Вуле Илић као вихор упаде на свом арапском коњу у сред турске коњице вичући: „Побегоше Турци!“ Овај усклик збуни Турке а Србима даде победу.

Потпуно је невероватно, да би се за време паклене борбе 10.000 људи, усред пуцњаве, звекe оружја, вике и жецања људи, топота и рзања коња и опште узбуђености, могао чути глас једног човека код тако велике бројне јачине непријатеља и да би последице тог узвика могле утицати и окренути ток борбе на великом простору.

Сигурно ће бити, да ова наивна прича жели да прослави месног јунака, јер баш услед те наивности она може наићи на боље разумевање код ши-

Јања Томић, учесник боја код Суводола, прича: „Који данас живимо, имамо Кара-Ђорђу благодарити.“

Проучавајући кампање 1809. г. капетан Љубишић налази, да Кара-Ђорђе није требао кренути ка Суводолу са 3–4.000 људи против два пута надмоћнијег непријатеља.

Са овим се никако не можемо сложити. Кара-Ђорђе је, без сумње, био принуђен ићи у сусрет борби, што и учини потпуно свесно, тачно проценивши положај, а не услед погрешке и непромишљености. Он је, наравно, ризиковао, као што је то чинио често пута, борећи се готово увек са бројно слабијим снагама против јачег непријатеља, али изрека: „Qui ne risque – ne gagne“ (ко не ризикује – не добија) најбоље одговара Кара-Ђорђевој начину борбе. Важно је само, да ризик буде стварно изазван потребом и да су предузете све мере за његово смањење.

При процењивању ове операције треба имати на уму да је Кара-Ђорђе при-

извршењу исте морао прибећи чак и једном врло заморном ноћном форсираним маршу, а што је, изгледа, био изузетак у његовој пракси.

Ово форсирано кретање и заузеће Суводола јасно показује његов нарочити циљ: предухитрити Турке. И овај је циљ очигледан, ако се узме у обзир да од Суводола за Нови Пазар пут иде преко планина и високих планинских греда, дуж притоке Рашке и саме реке, а којим би се једино и кренуо Нуман-паша за уједињење са Ново-пазарским гарнизоним јачине 12.000 људи. Сједињење ова два турска одреда створило би Турцима велику надмоћност, а Кара-Ђорђа би довело у врло критичан положај, присиливши га, да напусти свој прави задатак – кретање ка Црној Гори – или пак да одложи његово извршење на дуже време.

У таквом случају „задоцњење је слично смрти“ према изреци Петра Великог, као стратега. И Кара-Ђорђе се није преомишљао, већ се одлучно решио ступити у борбу и очигледно је желео да својим форсираним маршем освоји Суводол пре доласка Турака и да на висовима јужно од вароши заузме на путу јак одбрамбени положај.

Али треба мислити, да је Кара-Ђорђе примио извештај о доласку Нуман-паше на Суводол доцније, када је после победе над Скопљак-пашом већ био послао два одреда у Пријепоље и Белопоље.

Антоније Протић, очевидац ових операција Кара-Ђорђевих, спомиње их у својој искрености као нешто невероватно: „Он је починио чудеса од његове стране, да није у стању перописати и ја, који ово пишем, сам сам очевидац опет знам да ће ми који примити по неку, но ће потомство дела његова у венце плести и роду свом по себи остављати...“

На овај начин Кара-Ђорђе 24. маја освоји Сјеницу, 26. маја разби Скопљака, а 27. маја и Нуман-пашу.

Сада му је остало једино да сврши са Ново-пазарским одредом, кога је опколио одред Пљакића, на утврђеном положају код Дежеве и довео га у критичан положај. Тамо су се водиле жестоке борбе.

Са Суводола Кара-Ђорђе води своју победоносну војску у Сјеницу на одмор. Међутим, успешно су радили и одреди послати на гоњење Турака. Након 15-дневне опсаде, преда се и посада у Новој Вароши од 600 људи, која би сва уништена.

Кара-Ђорђе са 9.000 људи, 8 топова и 2 мерзера нападе Нови Пазар ноћу 6. јула, запали варош и присили Турке да се затворе у тврђаву. После бомбардовања Турци беху спремни предати се, али у то време би заробљен Татарин са страшним извештем о поразу Срба на Каменици.

Кара-Ђорђу била је дужност бацити све овде и преузети главно заповедништво.

С друге стране, нада за помоћ из Црне Горе није се остварила.

Владимир Е. Гофман

СТАРОРАШАНИ У КЊИЖЕВНИМ СВЕДОЧАНСТВИМА О ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

**ЗЕКА БУЉУБАША,
капетан „Голих синова“**

Зека је рођен у Новој Вароши, у нахији сјеничкој. Дошао је у Србију у време Карађорђевог устанка, и наводи се уз војводу Стојана Чупића. Доцније му је било одређено да чува дринску границу од Турака, и имао је колебе за себе и своје голе синове у шуми Парашници, у атару црнобарском, и ту имао је голих синова – добровољаца – кад 50, кад 100, кад 200.

Зекини су се војници звали „Голи синови“ зато што су били све сами бећари, људи без кућа и породица, па наравно у почетку били су и голи и боси, али су они доцније били одевени све у чогу и злато, а окићени најлепшим оружјем, које су од Турака задобили.

Зека је био нарочито лак да дозна, и често да помете турске војске онамо преко Дрине, али и у великим сукобима он је свакад узимао на се део јуначке заједнице, и свакад се одликовао личним јунаштом и мудрим распоредом.

Њему је војвода поп Лука овако писао:

*Голи сине, Буљубаша Зеко!
Дег' устани и голаће крени!
Да си брзо у Љешиници бјело,
Лозница нам у невољи цвили!*

Даље у распореду за напад на Турке код Лознице, Лука му вели:

*Голи сине, Зеко буљубаша!
Добро чувај брда и Гучево,
Утећи ће у џланину Турци.*

Каг је 1813. године сила турска од 100.000, под везиром Дерен-Дели-Алипашом, нагнута из преко Дрине на Србију, Срби су начинили шанац на Равњу, на земљишту између отоке Засавице и Саве, и ту су мислили да уставе турску силу, док јој друга српска војска не би у бок ударила, те да тако растроје, сузбију Турке и врате ји у Босну.

Ова се нада не испуни, него, напротив, турска војска разбије Србе на Засавици, и натера да се повуку из шанца, и то у великом нeredу. Видећи ту погибију браће своје, капетан Зеко, са својим храбрим голим синовима, начини ланац, те стане заклањати Србе, који су се повлачили, и узбијати Турке, који су нападали. И тим је многим обезбедио узмицање и спасао живот, а себи и друштву свом купио право на несмртно име. Уверен да се већ спрема да угаси свећа српске слободе, Зека са својим голим синовима није ни мислио о свом избављењу; док

је трајало барута, устављали су Турке са ватром из пушака, а кад тога нестане, они поваде ножеве своје, још по једном погледају на наоблачено небо над Србијом, осврну се на лепе равни мачванске, па помемну Бога и свој народ, јурише са голим ножевима у Турке, и ту, секући се ножевима, бијући се пушчаним кудацима, и у коштац ватајући се голим рукама са Турцима, сви до једног изгину.

Ето тако је свршио низ својих јуначких дела капетан Зека буљубаша, са својим голим синовима, на Засавици, као шпартански војвода Леонид на Термопилима, са својих 300 јунака, противу персиске Ксерксове војске од три милијуна. Овако врли јунаци умеју за своје отачаство телом умирати, а делом и именом никад!

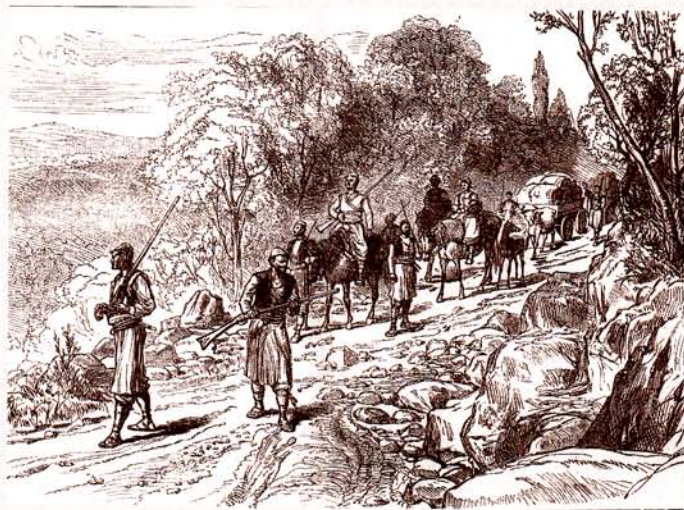
Зека је био човек шишкав, глават, необичне телесне снаге, дугих образа, крупног гласа, смеђе косе; нарави је био веселе; у суђењу разборит; а велики јунак. Кад је погинуо није му било више од 45 година.

ПЕТРОНИЈЕ ШИШО, старовлашки војвода

Петроније је рођен у Старом Влаху, у Херцеговини.

Кад је Карађорђе 1804. године устао противу Турака, Петроније Шишо је одмах дошао у Србију и скупио чету добровољаца голих синова, повећој части из Мораче, Херцеговине и Босне, и млавио је Турке, где је год кога стигао и нашао.

Па кад су Срби очистили старовлашку нахију од Турака, он је се по већој части налазио у Ужичкој нахији, и имао је свој шанац у Златибору. Кад Скопљакпаша 1809. године, после Каменичке пропасти, са 30.000 Турака упаде у Ужичку нахију, Шишо Петроније повише села Раснице спрема једне дољашнице, куда ће Турци проћи, с обе стране у шуми ухвати бусије, па кад Турци наступе, са својим јунацима из планине оспе ватру из пушака на Турке, и после жестоког боја, где двеста Срба мртвих падне, тако Турке разбије, да су у највећем нeredу побегли натраг у Босну, а Петроније Шишо са својим јунацима богати пљен од Турака задобије.

Петроније Шишо са својим јунацима, по већој части ускоцима, био је страшило Турака у Златибору, и он је био у свима бојевима у Ужичкој и Старовлашкој нахији и на горњој Дрини, који су се збивали у време српског војевања под Карађорђем.

Године 1813, када је силна турска војска прешла Дрину и потисла Србе Шапцу и Засавици-Равњу, и кад Турци под Скопљакпашом и многим другим пашама навале на Србе, који су ји више од 17 дана, дању и ноћу јуначки одбијали, но напослетку кад ји Турци силом топовском ватром управљајућом француским официрима, и дивљом навалом разбију, да се сва српска војска у бекство са војводама распршти. Петроније Шишо и капетан Зека са својим јунацима, њих око две стотине друга, нехтену бегати, него завере се и остану у шанцу да се бију са Турцима, и да сви изгину, задржавајући их докле се разбегла српска војска не спасе. И тако оставши у шанцу на Равњу Петроније Шишо и капетан Зека са својим јунацима клали су се ножевима са Турцима и секли, докле сви до једног изгинули нису.

Пожртвовањем својих живота ти јунаци сачували су животе неколиким хиљадама Срба које би Турци све потаманили.

Да ли Старовлашанин Петроније Шишо и капетан Зека са својим изгинулим друговима јуначким пожртвовањем, за спасити своју браћу Србе од извесне смрти, надмашују Термопилске јунаке? Заиста надмашују! Вечна буди слава и успомена овим нашим ретким и великим Засавичким јунацима.

Константин
Ненадовић

Ирпредио:
Д. Аранићковић

ХАЦИ ПРОДАН ГЛИГОРИЈЕВИЋ, ВОЈВОДА СТАРОВЛАШКИ

Рођен је у Сјеници око 1760. године. Потиче из имућне занатлијско-трговачке породице. Отац Глигорије бави се мутавијским занатом. Са још четири брата продан је трговао стоком и коњима. Постали су угледна трговачка кућа у Сјеници.

Оженио се око 1790. године. Пред устанак (1803) изашао је на хаџилук у Јерусалим.

Кад је у Србији избио устанак, Продан је са браћом Мијаилом и Гаврилом, пребегавши у моравички крај. Најпре се населио у село Кушиће. Турци су због тога одвели у ропство у Пљевља жену и децу хаџи-Проданову као и Мијаилову. Заузимањем хаџи Мустаја-бега Чавића њихове породице су пуштене и испраћене у Кушиће.

Са другим угледним људима из Старог Влаха, хаџи Продан је био један од носилаца организације народног отпора у овом крају. То је нарочито дошло до изражаја крајем 1805. и почетком 1806. године када је, приликом продора српских устаника у Стари Влаха, овај крај био у пуном устанку.

Хаџи Продан се са својом браћом и устаницима храбро борио, па га је 1806. године Карађорђе поставио за војводу Кол-даићке кнежевине. Ова мала кнежевина налазила се источно од реке Моравице и обухватала је села: Рашчиће, Шуме, Свештицу, Лису, Луке, Осоницу, Придворицу, Вионицу, Остатију, Брусник, Средњу Реку, Дајиће и нека села до Ибра.

У току устанка хаџи Продан се населио са породицом у село Рашчиће, у близини данашње Ивањице. Ту му је било седиште. Док није подигао зграде за становање, склонио се са породицом у пећини зв. Шљепаја. Настојао је да озиди конаке и неки град у који би се склањао кад запрети опасност. Пред овом пећином је, заједно са попом Симом, подигао мању црквицу посвећену архангелу Михаилу.

За време устанка хаџи Продан се истакао нарочито у операцијама српске војске на југозападном фронту 1809. године, према Сјеници и Новом Пазару. Почетком маја, Карађорђе га је, заједно са Лазаром Мутапом, упутио према Новој Вароши и Пријепољу. На том правцу продрли су на пола „сахата до Пријепоља“. Учествовао је у боју на Сјеници 1809. године када су Срби до ногу потукли војску Сулејман-паше Скопљака и у одбрани

положаја од Голије до Мучња у време противофанзиве турске војске у лето исте године.

У току овог ратовања, кад је Карађорђе послао своје изасланике у Црну Гору да владику Петра I Петровића позову на заједничку борбу против Турака, с њима је био и хаџи Продан.

Хаџи Продан Глигоријевић

Он је остао у овом делу Старог Влаха старешина и војвода и обезбеђивао границу све до слома устанка 1813. године. Више пута 1812. и у пролеће 1813. године Карађорђе је писао хаџи-Продану да добро чува границу, да држи доста војске на окупу, да утврђују шанчеве и припремају храну за војску.

Хаџи Продан је 1812. године дошао у сукоб са такође старовлашким старешином кнезом Максимом Рашковићем. Спор је избио око пет села које је хаџи Продан преотео од кнеза Максима. Карађорђе је посредовао у овом спору и опоменуо их да се не свађају него да сарађују и помажу један другоме ако их Турци нападну.

Кад су половином 1813. године припреме турске војске за поход на Србију са свих страна биле у пуном јеку, хаџи

Продан се налазио под командом војводе Антонија Пљаквића који је заповедао југозападним фронтом. По усвојеном плану, Вожд је наредио хаџи-Продану да његова кнежевина мора обезбедити 600 војника, а у шанцу на Голији, на брду Погледи, треба да их буде три стотине.

За време турског напада на Србију у лето 1813. године ужички крај и Стари Влаха нису били на удару њихових главних снага. Границу на Јавору нападале су мање турске снаге. На подручју Моравице хаџи Продан Глигоријевић са истакнутим буљубашама и четовођама из овог краја пружао је отпор новопазарском Адем-аги. Пред надмоћнијим противничким снагама хаџи Продан се са две хиљаде људи, међу којима је било и голоруког народа, повукао на планину Мучањ одакле је око месец дана пружао отпор. Увидевши да се не може одржати, предао се муселиму Латиф-аги у Чачку. Његови војници су се разишли кућама.

После ових догађаја Турци су му дозволили те се населио у манастиру Трнави под планином Јелицом. У јесен 1814. године стао је на чело буне која је избила најпре у Трнави и драгачевским селима и проширила се на нахије појешку (чачанску), крагујевачку и јагодинску. Милош Обреновић је сматрао да су за буну неповољне околности те је није помогао. Кад је, поред Турака, и Милош кренуо да буну примири, Продан се из Тржаве склонио у планину, а војници му се растуру. Тежак удар за њега била је вест о заробљавању чланова његове породице у бежанији у селу Горачићима, али ју је Милош тајно избавио. Сломљен и у страху од турских потерних одељења отишао је у село Светлић кнезу Николи Вукићевићу, организатору буне у крагујевачкој нахији.

Ова buna, убрзо названа Хаџи-Проданова, несрећно се завршила. У изворима се наводи да је око 300 Срба побијено – јатаганом, дављењем, батинањем, глађу и натицањем на колац. Почетком октобра 1814. године хаџи Продан је са браћом и малобројним пратиоцима тајно прешао преко Саве у Аустрију.

Остао је у избеглиштву. Идуће године отишао је у Бесарабију. Познато је да је 1821. године учествовао у буни против Турака у Влашкој и Молдавији, где је, иначе, живело доста избеглих Срба.

После овога мало је података о њему. Године 1824. хаџи Продан се помиње међу емигрантима који су радили против кнеза Милоша Обреновића. Иза тога му се у изворима губи траг.

Живојина Борђевић

БОГ УГЊЕТЕНЕ УЗИМА ПОД ЗАШТИТУ

(Разговор с муслиманским сељаком код манастира Бања код Прибоја)

[...] Било је време када су Туркуше живеље не само у тврђавама већ су се врз-мале свуда по селима, мањим варошима, чинили свакојака насиља и безакоња, били наоружани, штоно има реч, од главе до пете, било је незамисливо не само ратовати против њих него изговорити ружну реч, али када су Срби устали онда су дрвеним топовима разбијали царске делије, јањичаре и остале. Туркуша ће дуго памтити Црног Ђорђа, Чупића, попа Луку, Милоша Обрновића, Јанка, хајдука Велимира, Мићића и остале. Било је то ужасно време! Цео крај између Лима и Увца девет година био је толико опустео да се по дану није смело проћи од вукова и дивљих свиња. Пuteви зарасли у траву, куће сагореле и једино су хајдуци пролазили кроз густе шуме. Једноме или двојици страшиво је било кренути на пут.

– Јеси ли и ти био у рату? – упитах старца.

– Итекако. Први пут сам учествовао у походу против Срба кад је Црни Ђорђе нападао с војском на Рудо како би прешао на другу страну реке Лима. Тада сам први пут гледао страшну битку, видео сам како је вода носила лешеве погинулих и с једне и с друге стране, како је носила и људе и коње, јер се бој водио на самом Лиму. Наши су покушавали да пређу овамо у Стари Влах, а Срби су хтели да пређу у Херцеговину. Била је то огорчена битка, изгинуло је много људи, али није било победника и свако је остао на својој страни. После прве битке на Рудом, бивао сам у разним биткама, био сам у Ужицу, Соколу, на Лозници, Пријеполу, Чачку, Мучњу, затим сам неколико пута ишао с Хусеин-капетаном против турског низама, бивао сам чак и рањен али не опасно. Последњи пут сам био с Исмаил-бегом на Морачи против Владике брдског (митрополита црногорског). Тада су се била подигла сва Брда, Морача и Дробњак и много је народа изгинуло, а погинуо је и сам Исмаил-бег. Лично сам познавао многе Карађорђево војводе и Милошеве сердаре.

– Који је од ова два вожда био бољи за народ?

– Како да ти кажем? Ђорђе је био веома љут, али поштен, а наш народ га је поштовао због његове правичности. Он је судио по правди и строго је кажњавао свакога који би такнуо туђу жену или девојку. Тако се прича – не знам да ли је истина или није – да је он обесио свог рођеног брата због неке девојке, да је убио свог оца који је тобоже хтео да дојави дахијама где се народ скривао од Турака. Колико су ове приче истините ја

не знам али су оне нагониле страх у кости српским хришћанима и мухамеданцима.

[sic!]

– Како си ти, старино, запамтио пуно тога.

– Да, синко, много зла али мало добра: свачега сам се нагледао. Да сам писмен какву бих само написао књигу о свему што се чинило у та ужасна времена у Шумадији и свуда где су живеље Срби оба закона.

– Испричај ми, молим те, шта се тамо дешавало?

– Зар се мало тога дешавало? Зар човек без савести неће измишљати зла и прогонити невине док не преврши долго-терпеније Божије? Тада ће Бог угњетене узети под своју заштиту, дати им снагу и кураж, а злочинцима ће послати страх и пропаст. Кад су наши мухамеданци, поставши силни, почели да прогоне и муче хришћане, Карађорђе је устао против њих са Шумадинцима. Код нас су се на почетку подсмевали том устанку, али када су Шумадинци уистину почели да прогоне дахије, аге и бегове, и пале њихове куће, онда су се мухамеданци узели у памет. Обећали су да ће престати с прогонима, покушавали су да се помире и говорили да воде рају као своју децу, али је већ било доцкан! Срби су запамтили сва њихова злодела и како су их свирепи прогонитељи на силу преобраћали у своју веру, а непокорне набијали на коље, стављали им клинце под нокте, морили глађу, отимали девојке и имовину и стављали их на најгрозније муке. У то време шуме су биле препуне хајдука и мирни житељи су тражили спас у планинама. На несрећу Срби су убили некакве скитнице које су живеље на туђ рачун. Црни Ђорђе, бојећи се освете, одметнуо се у шуму, сакупио велику дружину и почео отворено да пали ханове. Сви који су утекли од насиља окупили су се око њега, изабравши га за поглавара, договоривши се да убију сваког оног који не пође с њима против љутих тлачитеља или се повуче без наређења Карађорђа и његових војвода. Тако је почео први устанак. Подигла се кука и мотика, тј. сељаци против насиља земљопоседника и турске управе! Остављајући своје плугове, Срби су пошли против свакојаког мухамеданског олоша, наоружаног од главе до пете, и много је тада изгинуло народа обе вере, али Бог не допусти да се хришћани истребе и наши стари људи су често говорили да сам Бог штити рају од суровости њених душмана. Кад је дара превршила меру, и догорело до ноката, хришћани из свих крајева су почели пристизати дружини побуњених Шумадинаца и формирали цео логор. Тада су

они почели да побеђују наше и свете им се за раније варварство. Зликовци су бежали из села у градове али их је Ђорђе гонио, опкољавајући њихове збегове и таманио без милости. Поступајући по њиховом примеру, он је заробљене мухамеданце и њихове породице под претњом смрти приморавао да прихвате вашу веру. Силом крштени називали су се покрштеницима. Сваки отпор је био узалудан према пословици: „нужда закон мења“. Свакоме је своја вера мила али је живот још милији, свако би хтео да бар још један дан поживи на белом свету. Многе наше жене, бивајући заробљене, постале су робинје српских војвода а некада су те ануме и кадуне имале као слушкиње ваше жене и кћери које су заробили наши разбојници.

Упитао сам старца зашто Црни Ђорђе није довршио ослобођење Шумадије од Турака.

– Црни Ђорђе је, не зна се зашто, отишао код немачког ћесара и тада су настала ужасна времена. Сва турска сила кренула је на Шумадију и заузела Београд. То се десило предвече. Житељи Београда, које је уочи тога дана Карађорђе умирио, нису ни размишљали о спасавању. Одједном су се из даљине зачули плотуни турске артиљерије: тек тада је народ нагнуо у чамце да би се превезао преко Дунава. Метеж и тужва били су ужасни, чамције су веслима ударале по рукама људе који су се хватали за чамце препуне бегунаца; многи су покушали да пливају па су потонули; девојке, хватајући се за руке по неколико њих, скакале су у воду бирајући пре смрт него насиље. У међувремену су у град ушли Арапи на белим коњима и отпочела је права људска касапница. Засукавши рукаве, они су секли без предаха, само су сабље светлцуале у зрацима залазећег сунца. Већи део становништва није успео да се докопа друге обале и онај ко је остао с ове стране уморен је грозном смрћу. Било је то страшно разбојиште: стотине, хиљаде лешева прекривало је обале Саве и Дунава. Цео град је био стављен под сабљу. Спасили су се само они који су успели да се домогну ћесарове земље. Након неколико година Ђорђе се вратио назад али га је на спавању убио његов кум Вујица. Ето тако је он погинуо, а ли на добро или на зло, Бог једини зна.

Тома М. Бацетић
(Одломак из књиже
„Стара Србија“
са руског превео
Добрило
Аранђићевић,
Београд, 2001, с. 103–109.)

КЊИЖЕВНА СВЕДОЧАНСТВА О ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

[...] Ноћ је заогрнула мраком и тишином Златибор. Четири стотине мрких и ћутљивих хајдука као сенке провлачили су се честарима и јаругама. Турцима иза леђа. Гаврило је ишао иза Јована и Ђока. Усплахирено срце му је силовито ударало, а мисао летела попаљеном Дробњаку. У свести му је као жив излазио лик Мија Годијеља и стално му се причињавало да се на њега из мрака смеши одсечена глава попа Милутина, опомињући га да је освети.

Јован је шапатом причао радозналном Ђоку све што се догодило од оне ноћи кад су се растали прошле јесени у манастиру Довољи. Ђоко никако није могао да схвати како су се попо Милутин и харамбаша Мијо тако горко преварили и дошли Сулејман-паши на реч.

– Рађе ћу погинути и три пута се смрти наругати, него поверовати Турчину и преварен од њега погинути.

– Грешиш, Ђоко, јер она двојица су свесно пошли у смрт. Чинило им се да су пренаглили и дигли Дробњак, а кад су видели попаљена села и заробљено робље, хтели су то да искупе својим животима.

Промрзло јутро је силазило низ брегове. Хајдуци су лежали по земљи и алугама покривеним ињем. Још се мрак бледећи провлачио низ јаруге и долине, кад залупаше добоши у турском логору. Затим грунеше топови и Сулејман-паша крену своју војску на српске шанчеве. Турци су дивље халакали и као немани јуришали с хандарима. Немилосрдна борба је трајала све до подне, а кад из српског шанца куљну стуб дима, Гаврило је знао да је то знак за његов напад. Тих шапат пређе по редовима хајдука. Сви су пажљиво пробали потпрашене пушке и кубуре. Затим су извадили јатагане, метнули их у зубе, па с пушкама у десној руци лагано кренули према брду где су били турски топови и комора.

Пузали су као мачке, без икаквог шума.

Топовска посада и пратња коморе сасечена је јатаганима, а онда је уз дивљи

врисак и пуцњаву извршен јуриш у центар турске војске с леђа. Из шанчева устаничке војске покуљале су тада бујице; настала је луда и безумна борба на живот и смрт. Турци су се очајно и храбро бранили. Тек кад се осу лево крило, а центар сазнаде да су устаници отели топове и уништили комору, Сулејман-паша нареди да се одступи. Десно крило већ су им устаници били сломили.

Острвљени хајдуци до саме ноћи нису попуштали у гоњењу разбијене турске војске, која је безглаво бегала у правцу Нове Вароши. Само се одред коњице са Сулејман-пашом повлачио у бојном реду и трудио се да умакне са што мање губитака.

(*Душан Баранин, одломак из романа „Ниче раја“*)

***

[...] Кад је сунце бацило своје прве јутарње зраке у празан шанец, ударише зурле. Кренули су Турци халакањем, пушкарањем, виком. Огромна турска ордија креће да се коначно обрачуна са Србима.

Зека Буљубаша стоји на сред шанца. Пред њим његови „голаћи“, ускоци и хајдуци, постројени, с пушкама у рукама, с ножевима, сабљама и јатаганима. Рече им да су они последња одбрана шанца и да нико од њих нема изгледа да преживи. Зато, каже, опростите се један с другим пре последњем боја. Нека нико ником не замери ништа. А после тога ћемо изаћи пред Турке, испалити последње пуцње из наших пушака и кубура, а затим узети ножеве и сабље, кошта има, па ћемо учинити јуриш на непријатеља и гледати да заменимо наше главе за турске. Слобода тражи наше животе и ми их дајемо. Остаћемо прича у народу. Јер, својом смрћу подижемо цену слободи.

Турци су већ дошли пред капију.

Преко порушеног бедема уђоше у шанец, провалише капију. Срби опалише из пушака, турски алаји устукнуше. А онда „голаћи“ повадише ножеве и уђоше у тур-

ску ордију; настала је општа врева, јауци, вика. Чуло се дозивање Алаха. „Голаћи“, ускоци и хајдуци, вични ножу и сабљи, секли су Турке с фанатизмом, што је ове запрепастило, и Турци почеше да се повлаче из шанца. Али, споља је надирала ордија и није дала никакво повлачење, тако да су се Срби изгубили у огромном мноштву Турака.

Зека је секао с обе руке, лево и десно.

Видео је погибију многих својих „голаћа“. Ни један од њих није дозивао у помоћ, нити јаукнуо. Сваки од њих борио се као лав, намеран да што скупље прода своју главу. Петроније Шишо пред Зекиним очима пробо је мачем Омерицу Чакширевића из Прибоја, којег је Зека познавао. Хајдуци и ускоци и пред Зеком осветлаше образ. Кад је пао Петроније Шишо, Зека је осетио бол у срцу. Није видео Димитрија Ногића, али је видео како је пао хајдук Станко Алексић. Пре тога је тај врсни Мачванин смакао сабљом Ибрахим-агу, ајана из Лопара, који је Зеки прошле године измакао у Парашници.

На крају је пао и Зека Буљубаша.

Сто Турака је с јатаганима скочило на тог дива. Бог свети зна колико их је он пре тога смакао.

У животу од хајдука и ускока остао је хоћ само Радован Којадиновић, из Заовина, од Ужица, јер он с друговима није ушао у борбу. Чекао је Турке на сред шанца, седећи, с пушком преко крила, а кад су турци кренули према њему, он је повикао: „Има ли данас јунака да посече Радована Буљубашу?!“ Један Турчин је с јатаганом кренуо према њему, а он је опалио из пушке и убио га, а затим је са сабљом дочекао Турке и пре него су га исекли, убио је још три Турчина.

И тако Турци освојише шанец на Равњу.

И одмах кренуше у потеру за побеглим Србима.

(*Никола Девура, Бој на Равњу, одломак из романа „Свијан Чујић“*)

